

## СІНТАГМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ДЗЕЯСЛОВАЎ З ПРАДМЕТНАЙ СЕМАЙ «ЖЫВЁЛА»

А. М. Ушакевіч

Спалучальнасць дзеяслова шчыльна звязана са структурай яго значэння. Існуюць разнастайныя погляды, але ўсе, прынамсі, зыходзяца на тым, што значэнне – гэта набор сем (семема) [гл. 4, с. 64; 1, с. 13–14; 3, с. 20].

Семантычная структура дзеяслоўнага значэння ў меркаваннях розных навукоўцаў мае розныя інтэрпрэтацыі. У дадзеным выпадку звернемся, у першую чаргу, да працы Р. М. Гайсіной «Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения)». Згодна з яе падыходам значэнне дзеяслова складаецца з кампанентаў двух родаў: дэнататыўных сем і аўтаномных сем. Найбольш істотнымі для правядзення сінтагматычнай класіфікацыі з’яўляюцца дэнататыўныя семы (гэта такія семы, якія маюць аб’ектыўны змест, абумоўлены прыкметамі дэнатата). Сярод іх можна вылучыць несубстанцыйныя семы і субстанцыйныя семы.

Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на клас субстанцыйных сем, якія ўказваюць на абагульнена-якасную характарыстыку асобных удзельнікаў сітуацыі, пазначанай дзеясловам. Р. М. Гайсіна называе іх «кваліфікатыўнымі». Менавіта «яны арыентуюць семантыку дзеясловаў на пэўную катэгорыю імёнаў. З гэтага вынікае, што такія семы арганізуюць семантычную сінтагматыку дзеясловаў (В. Г. Гак)» [1, с. 21].

У гэты клас сем уваходзяць і так званыя жывёльныя семы. Дзеясловы, якія валодаюць такімі семамі, упершыню былі выдзеленыя Р. С. Ганжой у артыкуле «Изучение глагольной семантики». Ён назваў іх бестыяльнымі (ад лац. *bestia* – жывёла). Такія дзеясловы абазначаюць дзеянні, якія могуць выконваць жывёлы, а таксама станы, у якіх жывёлы могуць знаходзіцца. Бестыяльныя дзеясловы валодаюць «вузкай спалучальнасцю» [4, с. 65]. Пры чым суб’ект (аб’ект) у гэтым выпадку спецыялізаваны [4, с. 65]. Аднак сярод бестыяльных дзеясловаў можна вылучыць групы з больш вузкай спалучальнасцю, адпаведна, з большай ступенню спецыялізацыі суб’екта (аб’екта) [4, с. 67; 2, с. 38].

Усяго на аснове «Глумачальнага слоўніка беларускай мовы» ў 5-ці т. было выдзелена 349 дзеясловаў (для параўнання, на матэрыяле рускай мовы Ганжа выдзеліў каля 1000 такога кшталту дзеясловаў).

У апісаннях дзеясловаў, а ў прыватнасці, у пазначэннях груп магчымых суб’ектаў (аб’ектаў) пры іх намі выкарыстоўваліся адзінкі біялагічнай сістэматыкі (тып, клас, атрад і г. д.) (пра магчымасць чаго, фактычна, казалі ў сваім артыкуле В. А. Міхайлава [4, с. 67]). Адразу ха-

целася б адзначыць, што паняцце «жывёлы» мы разглядаем як біялагічны тэрмін, які абазначае «арганізмы, якія складаюць адно з царстваў арганічнага свету» [8, с. 576]. Віды жывёл як найдрабнейшая адзінка сістэматыкі ўваходзяць у роды, роды – у сямействы і г. д. Такім чынам складаецца стройная іерархічная структура. Трэба адзначыць, што субкатэгарызатарамі для беларускіх бестыяльных дзеясловаў з’яўляюцца назвы далёка не ўсіх жывёл, а толькі пэўнай групы іх, з каторых у працэсе нашай працы была складзена «Табліца субкатэгарызатараў беларускіх бестыяльных дзеясловаў». Згодна з тым, адзінкі якога ўзроўню субкатэгарызуюць прэдыкат, вылучаюцца адпаведныя класы дзеясловаў (відавныя, родавыя, дзеясловы сямейства, падатрадавыя, атрадавыя, класавыя, тыпавыя, дзеясловы царства).

Пры класіфікацыі дзеясловы размяшчаліся групамі паводле аднароднасці сінтагматычных адносін, у якіх яны знаходзяцца з пэўнымі актантамі. У дужках, побач са словамі, стаяць указанні (у выглядзе літары і ліку) на месца віду-, роду- (і г. д.) абмежавальніка ў «Табліцы...».

Бестыяльныя дзеясловы выдзяляліся ў дадзенай працы на аснове слоўнікавых артыкулаў, а таксама звестак па біялогіі, узятых з разнастайных крыніц.

Для таго, каб быць выдзеленым, артыкул мусіў мець, прынамсі, ці канкрэтнае ўказанне, кшталту: (пра птушак), (пра сабаку) і інш. Ці ўказанне ў тлумачэнні на штосьці, уласцівае толькі прадстаўніку жывёльнага свету, ці тлумачэнне праз слова, якое мае адну з вышэйназваных прыкмет:

*«Дадаіць, -даю, -доіш, -доіць; зак., каго-што. Скончыць даіць; поўнасю выдаіць...»* [5, с. 114]

*«Даіць, даю, доіш, доіць; незак., каго. 1. Выцэдзваць малако з вымя»* [5, с. 118].

Пры гэтым не мела значэння прыналежнасць слова да актыўнай ці пасіўнай лексікі, агульнаўжывальнай ці лексікі абмежаванага ўжытку. Калі адзінка мела некалькі значэнняў ці адценняў значэння, то бралася толькі слова ў прамым значэнні, якое валодала названымі прыкметамі жывёльнасці.

Трэба адзначыць, што апісанне бестыяльных дзеясловаў у слоўніку праводзіцца непаслядоўна. У сувязі з гэтым паўстае шэраг пытанняў.

Па першае, у тлумачэннях некаторых слоў, вылучаных для разгляду, адсутнічае ўказанне на пэўнага прадстаўніка жывёльнага свету. Але ў шырокім разуменні дадзеныя дзеясловы атаясамліваюцца з прадстаўнікамі пэўнага віду, роду і г. д. Аднясенне іх да групы бестыяльных пацвярджаецца і тым, што ў іншых слоўніках (напр., у слоўніку Ожагава)

ў тлумачэннях адпаведных слоў падаюцца ўказанні на канкрэтных жывёл. Гаворка ідзе пра дзеясловы тыпу:

*«Каркаць, -аю, -аеш, -ае; незак. 1.Ствараць крык, падобны на гукі “кар-кар”. Толькі ў вершалінах дрэў прарэзліва каркалі вароны... Якімовіч» [5, с. 642].*

Аўтары слоўніка падаюць у тлумачэннях указанні, кшталту, (пра жывёл), (пра птушак) і г. д., і тым самым паказваюць на спалучальнасныя патэнцыі канкрэтных дзеясловаў. Аднак сэнс такіх указанняў яны разглядаюць безадносна да біялагічнай сістэматыкі. Напр.:

*«Раўці, раву, раве; равём, равяце; пр. роў, раўла,-ло; незак. 1.Утвараць гукі рову (пра жывёл)....» [6, с. 705].*

Але ж да жывёл адносяцца і клас Рыбы, і тып Чэрві, прадстаўнікі якіх не могуць «раўці», бо не маюць для гэтага спецыяльных органаў.

Прычына такіх памылак бачыцца ў тым, што, па першае, аўтары слоўніка не ставілі на мэце дакладна акрэсліць спалучальнасныя абмежаванні такіх дзеясловаў. А, па другое, трэба прыняць пад увагу спосаб складання слоўніка: мелася картатэка, у якую ўключаліся словы на падставе іх ужывання ў самай разнастайнай літаратуры на працягу пэўнага перыяду. На гэтай жа падставе даваліся і канкрэтныя пазначэнні. Таму ў нашай класіфікацыі мы ўжывалі наступную слоўную формулу для апісання спалучальнасных мажлівасцяў бестыяльных дзеясловаў: «Традыцыйна дадзены(я) дзеяслоў(-вы) патрабуе(-юць), каб у пазіцыі суб'екта (аб'екта) стаяла назва прадстаўніка віду (роду, і г. д.)...» ці «Дадзены(-я) дзеяслоў(-вы) можа(-гуць) мець пры сабе назвы прадстаўнікоў відаў (роду, класу і г. д.)...». Так, напрыклад, складалася традыцыйнае разуменне, што «такаваць» можа ці самец віду Цецярук, ці самец віду Глушэц, аднак дадзены дзеяслоў можа мець у суб'ектнай пазіцыі і назвы самцоў відаў Гаршнэп, Дупель, Бакас і інш [9, с. 70–97].

Найдрабнейшай адзінкай сістэматыкі з'яўляецца від, але найдрабнейшым ён не заўсёды будзе ў якасці субкатэгарыяльнага абмежавальніка. Напрыклад:

*«Чарвіць [7, с. 296] (ж 42).*

*Дадзены дзеяслоў патрабуе, каб у пазіцыі суб'екта стаяла назва асобіны, якая адкладвае ў пчалінай сям'і яйкі (звычайна – матка ці трутоўка) – від Пчала меданосная».*

Часам некаторае дзеянне могуць выконваць (ці выконваюць) не ўсе прадстаўнікі віду, а толькі пэўная група. Так у пчалінай сям'і «чарвіць», (адкладваць) яйкі, здольная толькі матка (ці, у некаторых выпадках, трутоўкі). Таму дадзены дзеяслоў патрабуе большай ступені субкатэгарызцыі, чым від.

Як можна было пераканацца, бестыяльныя дзеясловы немагчыма разглядаць у адрыве ад свету жывёл. Таму выкарыстанне біялагічнай сістэматыкі дазваляе найбольш дакладна правесці сінтагматычную класіфікацыю дадзенай групы дзеясловаў.

### **Літаратура**

1. *Гайсина Р. М.* Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения). Уфа, УфГУ, 1980. 80 с.
2. *Ганжа Р. С.* Изучение глагольной семантики // Рус. язык в школе. 1970. № 4. С. 33–39.
3. *Богданов В. В.* Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград: ЛГУ, 1977. 146 с.
4. *Михайлова О. А.* К вопросу об изучении глаголов с предметными семами // Проблемы глагольной семантики. Свердловск: УрГУ, 1984. С. 64–71.
5. Тлумачальны слоунік беларускай мовы: У 5 т. / НАН РБ. Ін-т беларускай мовы імя Якуба Коласа. Мн., Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984. Т. 2: Г–К. 1978. 768 с.
6. Тлумачальны слоунік беларускай мовы: У 5 т. / НАН РБ. Ін-т беларускай мовы імя Якуба Коласа. Мн., Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984. Т. 4: П–Р. 1980. 768 с.
7. Тлумачальны слоунік беларускай мовы: У 5 т. / НАН РБ. Ін-т беларускай мовы імя Якуба Коласа. Мн., Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984. Т. 5. Кн. 2: У–Я. 1984. 608 с.
8. Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Мн.: БелЭн. Т. 6: Дадаізм–Застава. 1998. 576 с.
9. *Дарафееў А. М.* Птушкі. Мн., Народная асвета, 1984. 239 с.

## **СИНТАКСИС РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ: ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТЫ**

**О. Л. Хаецкая**

### **Введение**

Настоящая работа связана с выявлением особенностей синтаксиса разговорной речи, в частности его логико-семантическим и коммуникативным аспектами.

Нами была изучена разнообразная теоретическая литература. Особое внимание уделялось работам Ю. М. Скребнева [1–3].

### **1. Проблема предложения в синтаксисе**

История синтаксических учений сводится в значительной мере к эволюции подхода к проблеме предложения.

Дефиниции предложения варьируют от чисто психологических, характеризующих его как «символ соединения представлений», до фор-